

De meting van armoede, op basis van subjectieve en consensuele maatstaven*

Karel Van den Bosch

december 1999

B E R I C H T E N

**CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID
UFSIA - UNIVERSITEIT ANTWERPEN**

D/1999/6104/08

Inhoud

1.	Inleiding	1
2.	Wat is armoede?.....	2
3.	De benadering van de consensuele minimum levensstandaard	5
3.1.	<i>Bevindingen</i>	5
3.2.	<i>Bespreking</i>	6
4.	De methode van het consensuele minimum inkomen.....	8
4.1.	<i>Bevindingen</i>	8
4.2.	<i>Bespreking</i>	8
5.	De inkomensevaluatie methode	9
5.1.	<i>Bevindingen</i>	10
5.2.	<i>Bespreking</i>	11
6.	De methode van de inkomenstevredenheid	15
6.1.	<i>Bevindingen</i>	15
6.2.	<i>Bespreking</i>	16
7.	De CSB-norm.....	17
8.	Besluit	18
9.	Conclusies	22
	Bibliografie	23

* Dit bericht is een Nederlandse samenvatting van: *'Identifying the Poor, Using Subjective and Consensual Measures'*, proefschrift in de Politieke en Sociale Wetenschappen verdedigd op 16 juni 1999 aan de Universiteit Antwerpen. De promotor was prof. em. dr. H. Deleeck; de juryleden waren prof. dr. J. Breda (Ufsia, Voorzitter), Prof. dr. A. Kapteyn (KUB Tilburg), prof. dr. P. Pestieau (ULg), prof. dr. E. Schokkaert (KUL), prof. dr. F. Van Hove (UIA) en prof. dr. F. Van Loon (Ufsia).
Het proefschrift steunde op een uitgebreide literatuurstudie. Het zou te ver voeren om al deze referenties in dit bericht op te nemen. Voor de volledige referenties en een uitgebreide literatuurlijst wordt verwezen naar het originele doctoraat.

1. Inleiding

Een belangrijke maatschappelijke en wetenschappelijke vraag is: hoeveel armen zijn er in België? Deze vraag roept direct een tweede op: hoe meten we armoede? Gewoonlijk worden armen onderscheiden van niet-armen door middel van inkomensdrempels. Er bestaan een aantal methoden om zulke drempels te bepalen (zie o.m. Callan and Nolan, 1991; Van den Bosch, 1993). Deze studie gaat over de zogenaamde subjectieve methoden waarbij respondenten in representatieve enquêtes worden bevraagd betreffende hun mening of gevoel inzake deze materie. De relevante enquêtevragen kunnen daarbij van tweeërlei aard zijn. Ofwel vraagt men hoe mensen denken over inkomens en consumptiebehoeften van gezinnen *in het algemeen*, ofwel vraagt men hoe ze hun *eigen* inkomenssituatie evalueren en aanvoelen. Zoals zal blijken komen bij elk van deze benaderingen vrij uiteenlopende methodologische kwesties naar voren.

Deze studie situeert zich in de context van sociaal-economisch onderzoek (zoals het onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid) waarbij het doel is om de omvang van de armoede binnen de bevolking van een land of regio te schatten. Dit betekent dat moet gewerkt worden met enquêtes op grote steekproeven van gezinnen. De schaal waarop deze enquêtes worden gehouden, maakt het noodzakelijk om gestandaardiseerde enquêteformulieren te gebruiken met een beperkte lengte en met voorgecodeerde antwoorden. Het is mogelijk om op deze manier vrij volledige informatie te verzamelen over de samenstelling van gezinnen en hun inkomen, maar het is over het algemeen niet mogelijk om de precieze levensomstandigheden van de gezinnen nauwkeurig te bepalen. Anders gezegd, om uitvoerbaar te blijven mag een methode om armen te identificeren niet te veel informatie eisen. In de praktijk betekent dit dat de gebruikte armoedeindicators onvolkomen kunnen zijn. Wel kan men eisen dat ze voldoende nauwkeurig en betrouwbaar zijn, d.w.z. dat het aantal verkeerd ingeschatte gezinnen beperkt is, en dat ze niet vertekend zijn, d.w.z. dat gezinnen of personen met bepaalde karakteristieken niet méér kans hebben dan anderen om ten onrechte als arm te worden geïdentificeerd.

Dit bericht is als volgt opgebouwd. In de volgende paragraaf definieer ik wat wordt verstaan onder armoede in deze studie, en voer ik redenen aan om deze definitie te hanteren. In de daaropvolgende vijf paragrafen bespreek ik de vijf ‘subjectieve’ methoden die worden geanalyseerd in deze studie: de methode van het consensuele minimum inkomen, de methode van de consensuele minimum levensstandaard, de inkomensevaluatie methode, de methode van de inkomensvredigheid, en tenslotte de CSB-norm. Elk van deze paragrafen bestaat uit een korte inleiding, een samenvatting van de belangrijkste empirische resultaten en een evaluatie van de methode in het licht van de definitie van armoede die wordt gegeven in de tweede paragraaf. Paragraaf acht doet aanbevelingen in verband met het gebruik van subjectieve methoden in empirisch onderzoek over armoede. In paragraaf 9 worden de voornaamste conclusies gegeven.

2. Wat is armoede?

Onvermijdelijk moeten we beginnen met de vraag wat onder ‘arm’ en ‘armoede’ verstaan moet worden. Ik zal beginnen met een definitie en die daarna met argumenten onderbouwen. Armoede wordt gedefinieerd als een situatie waarbij het mensen ontbreekt aan de economische middelen om een aantal basisfuncties te realiseren. (Deze definitie is geïnspireerd door Sen, 1985, 1993.) Functies zijn wat een mens is of doet, b.v. gezond zijn, vrienden bezoeken, wonen in een behoorlijke woning. De definitie legt de klemtoon op wat een mens *kan* doen of zijn (met de middelen en levensomstandigheden die hem of haar eigen zijn), en niet zozeer op de functies die uiteindelijk worden gerealiseerd.

Een cruciaal aspect van armoede is dat zij wordt opgedrongen. Iemand die gezond is en valide maar in armoedige omstandigheden leeft, terwijl zij haar situatie kan verbeteren, kan niet als arm worden beschouwd. Bovendien vallen niet alle situaties waarin basisfuncties niet kunnen worden gerealiseerd onder het begrip armoede, maar horen hier alleen die situaties waar er een gebrek is aan economische middelen. Zo kan iemand die geen vrienden kan bezoeken als arm worden beschouwd als hij of zij geen buskaartje kan betalen, maar niet als hij of zij aan een beademingsapparaat ligt of pleinvrees heeft. Afhankelijk van hun levensomstandigheden en persoonlijke mogelijkheden kunnen verschillende mensen meer of minder middelen nodig hebben om dezelfde functies te realiseren. Mindervaliden kunnen een speciaal aangepaste en daarom duurere auto nodig hebben om vrienden te bezoeken. Voor gezonde mensen is de belangrijkste variabele die hun behoeften aan middelen beïnvloedt waarschijnlijk de grootte en samenstelling van het gezin waarin ze leven.

De cruciale vraag blijft natuurlijk wat de basisfuncties zijn die mensen zouden moeten kunnen realiseren. Naar mijn mening is het beste antwoord dat we kunnen formuleren het volgende: basisfuncties zijn wat mensen beschouwen als basisfuncties. Pogingen om basisfuncties of basis‘behoeften’ wezenlijker te omschrijven zijn tot nu toe niet erg succesvol geweest (zie Hoofdstuk 1 in Van den Bosch, 1999). Aangenomen dat sommige mensen sommige functies als fundamenteel beschouwen, d.w.z. als functies waar niemand het zonder zou hoeven te stellen blijft het een open vraag hoeveel mensen in een samenleving op een bepaald tijdstip hierover een mening hebben, en in welke mate deze meningen overeenstemmen of uiteenlopen. Als er een redelijke mate van consensus bestaat over de samenstelling van de verzameling van basisfuncties, dan zou men kunnen zeggen dat mensen die niet in staat zijn om die functies te realiseren uitgesloten zijn van een levensstijl die als minimaal wordt beschouwd in de gemeenschap. Het is belangrijk te vermelden dat dit een abstract, latent of onzichtbaar soort van uitsluiting is, aangezien het niet noodzakelijk betekent dat die mensen sociaal geïsoleerd zijn, behandeld worden als tweederangsburgers of op enige wijze anders zijn dan de gewone leden van de samenleving. Heel wat toestanden van deprivatie worden misschien niet opgemerkt door buitenstaanders, eerst en vooral omdat ze aan het oog onttrokken kunnen worden en in de intimiteit van de gezinswoning plaatsvinden, en vervolgens, zelfs als de toestand zichtbaar is, zij misschien niet herkend worden als deprivatie. Een gezin dat het zich bijvoorbeeld niet kan veroorloven om regelmatig vlees te eten wordt misschien door te burens als arm beschouwd, maar het is ook mogelijk dat weinig familieleden

of vrienden hierover iets weten, terwijl er bovendien ook heel wat mensen zijn die vrijwillig geen vlees eten.

Wat is de motivering voor deze definitie? De motivering (uitgebreider weergegeven in paragraaf 1.1 van Van den Bosch, 1999) bestaat uit drie luiken. Eerst heb ik aangevoerd dat het begrip armoede inherent normatief is, d.w.z. dat het iets zegt over levensomstandigheden die aanzien worden als onaanvaardbaar. Definities van armoede en onderzoek over armoede die deze normatieve dimensie over het hoofd zien lopen het gevaar irrelevant te zijn. Ten tweede, om het arbitraire karakter van persoonlijke waarden te vermijden, moet de definitie van armoede gestoeld zijn op de normen en conventies van de samenleving. Ten derde, aangezien de welvaartsstaat het belangrijkste sociale instituut is in de strijd tegen de armoede, wordt aangenomen dat de sociale bekommernis om armoede geïncorporeerd is in de welvaartsstaat. Dit is een soort ‘*revealed preference*’ argument: er wordt verondersteld dat een instituut dat zo’n groot deel van het nationaal inkomen naar zich toe trekt in democratische landen, ook in grote trekken de bekommernissen van minstens een groot deel van het electoraat tot uitdrukking zal brengen. Daarom moet de definitie van armoede ook aansluiten bij de algemene lange termijn doelstellingen van de welvaartsstaat. Het gevaar dat hier nochtans moet worden vermeden is de verwarring tussen wat beschouwd wordt als wenselijk en wat beschouwd wordt als haalbaar. Het begrip armoede mag niet worden geïdentificeerd met concrete regelingen die de welvaartsstaat op een bepaald moment heeft getroffen. Zo kunnen we bij voorbeeld niet zonder meer aannemen dat het inkomensniveau gewaarborgd door de sociale bijstand voldoende is om aan de armoede te ontsnappen.

In deze studie gaat het vooral om de inkomenstransfers binnen de welvaartsstaat. Er wordt aangenomen dat één van de doelstellingen van deze uitkeringen eruit bestaat om ervoor te zorgen dat de gerechtigden een minimale levensstandaard kunnen genieten, d.w.z. beschikken over een aantal basisfuncties. De keuze voor dit specifiek deel van de welvaartsstaat is eerder praktisch geïnspireerd dan theoretisch gemotiveerd: een onderzoek naar de gezondheidszorg en het onderwijs brengt andere methoden en problemen met zich mee, omdat dit soort van diensten vooral in natura worden verleend. Uitkeringen stellen mensen in staat om op de markt goederen en diensten te verwerven, waarmee ze een bepaald aantal min of meer fundamentele functies kunnen realiseren (zoals voedsel, kleding, onderdak, sociale participatie en zo meer). Afhankelijk van hun kenmerken (b.v. het al of niet hebben van een handicap) of hun levensomstandigheden (b.v. het al of niet hebben van meerdere kinderen ten laste) hebben mensen verschillende mogelijkheden om hun inkomen te converteren tot functies. Veel uitkeringssystemen erkennen dit door extra toelagen te voorzien voor de genoemde personen.

Een aantal aspecten van deze definitie verdienen aanstipping. Zij is *unidimensioneel*, aangezien een gebrek aan voldoende economische middelen het enige cruciale kenmerk is van de armen. Zij is ook *relatief*, eerst en vooral omdat mensen in verschillende samenlevingen verschillende meningen kunnen hebben over wat minimale functies zijn, en ook omdat de vereiste goederen en diensten voor een bepaalde functie kunnen variëren naargelang de samenleving. Zij is bovendien *objectief* in die zin dat iemands individuele gevoelens, waarden en voorkeuren niet direct relevant zijn voor zijn persoonlijke armoedestatus. Zij is tenslotte ook *indirect*, aangezien het in principe vooral van belang is wat mensen *kunnen* doen of zijn,

gegeven hun middelen en mogelijkheden, en niet zozeer wat ze in feite bereiken (tenzij dan als empirische aanwijzingen voor het vorige).

De implicaties van de gekozen definitie van armoede zullen wellicht duidelijker worden door expliciet te stellen wat armoede *niet* is. Eerst en vooral is armoede niet zozeer een laag niveau van welzijn, als men welzijn beschouwd als een mentale toestand (zoals plezier of geluk) of als de bevrediging van wensen. Armoede zoals hier gedefiniëerd is ook niet zozeer een lage sociale status. In paragraaf 1.4 van Van den Bosch (1999) heb ik een aantal concepten van armoede besproken die armoede opvatten als een bepaalde sociale positie: afhankelijkheid van de sociale bijstand, de subcultuur van de armoede, de onderkant van de samenleving ('underclass'), en sociale uitsluiting. Deze concepten (en meer bepaald dat van sociale uitsluiting) zijn meestal multidimensioneel, en zien armoede als deprivatie op een aantal gebieden tegelijk, zoals werk, gezondheid, en onderwijs. In vergelijking met de definitie die hier wordt voorgesteld, lijken de concepten van armoede als lage status te verwijzen naar situaties waar een lage materiële levensstandaard wordt verzwaard door een aantal andere vormen van deprivatie, die de situatie tegelijk opvallender en moeilijker om te verhelpen maken. Ik heb echter aangevoerd dat deze ernstiger vormen van armoede inderdaad slechts specifieke vormen van armoede zijn en zeker niet alle situaties omvatten waartegen men mensen tracht te beschermen met uitkeringen. Armoede als gebrek aan economische middelen is enerzijds een beperkter concept omdat het slechts één dimensie van die bredere concepten beslaat. Van de andere kant is het ruimer in de zin dat het waarschijnlijk een groter deel van de bevolking treft.

De cruciale vraag is nu hoe we 1) kunnen vaststellen welke functies in onze samenleving als minimaal worden aanzien, en 2) welk niveau van economische middelen nodig is om deze minimale functies te realiseren. In dit bericht worden vijf verschillende methoden onder de loep genomen om op die vragen een antwoord te vinden. Al deze methoden zijn gebaseerd op vragen naar opvattingen, oordelen of gevoelens bij personen in een enquête. Bij de methode die ik de consensuele levensstandaard methode heb genoemd wordt aan de respondenten gevraagd aan te duiden welke items van een lijst van goederen, diensten en activiteiten ze noodzakelijk achten, in de zin dat alle volwassenen zich die items zouden moeten kunnen veroorloven. Deze methode kan opgevat worden als een antwoord op vraag 1) hierboven, maar levert geen inkomensbedragen op.

De andere vier methoden leveren wel inkomensgrenzen op. Bij deze is niet alleen de hoogte van het bedrag van belang, maar ook hoe de grens varieert naargelang verschillende gezinstypen. Een koppel met vier kinderen heeft immers meer inkomen nodig dan een alleenstaande, maar de grote vraag is hoeveel meer. Om de resultaten van verschillende methoden te kunnen vergelijken worden veelal de grenzen voor de verschillende gezinstypen gedeeld door het bedrag voor een standaard gezinstype, zoals een koppel zonder kinderen. Dit levert zogenaamde equivalentiefactoren op, die samen een equivalentieschaal vormen. Bijvoorbeeld, indien de grens voor een koppel met twee kinderen 30000 BEF is, en die voor een koppel zonder kinderen 20000 BEF, dan is de equivalentiefactor 1,5.

Bij de consensuele inkomensmethode wordt de vraag gesteld hoeveel inkomen een bepaald standaard gezinstype minimaal nodig heeft om rond te komen. Net als de consensuele

levensstandaard methode wordt mensen hier gevraagd een oordeel te geven over een algemene situatie. Bij de inkomensevaluatiemethode wordt mensen gevraagd te beoordelen hoeveel inkomen zij minimaal nodig hebben om rond te komen met hun *eigen* huishouden. De inkomens tevredenheidsmethode vraagt mensen om te zeggen hoe gemakkelijk of hoe moeilijk zij rondkomen met hun inkomen. Ook deze vraag gaat dus over de eigen situatie van mensen. De CSB-methode tenslotte combineert elementen van de inkomensevaluatiemethode en van de inkomens-tevredenheidsmethode.

In de volgende paragrafen worden deze methoden uitgebreider besproken. De bespreking steunt steeds zowel op literatuuronderzoek als op eigen empirische analyses op basis van het Belgisch Sociaal Economisch Panel, golven 1985, 1988 en 1992. Om de validiteit van de methoden te beoordelen zal steeds worden teruggegrepen op de armoededefinitie die hierboven is geïntroduceerd.

3. De benadering van de consensuele minimum levensstandaard

De consensuele levensstandaard methode bestaat erin mensen te vragen welke items van een lijst van goederen, diensten en activiteiten ze noodzakelijk achten, in de zin dat alle volwassenen zich die items zouden moeten kunnen veroorloven en die niet zouden hoeven ontberen. Deze methode werd geïntroduceerd door Mack en Lansley (1985) in Groot-Brittannië, en is vervolgens ook gebruikt in Denemarken, Ierland, Zweden en België. De items die werden aanzien als noodzakelijk door ten minste 50 procent van de respondenten werden opgenomen op de lijst van sociaal noodzakelijke goederen en diensten. Mensen werden als arm beschouwd als ze ten minste drie van die zesentwintig noodzakelijke items niet hadden, en erbij zegden dat ze die niet hadden omdat ze die zich niet konden veroorloven.

3.1. Bevindingen

De voornaamste resultaten van de methode zijn de volgende. Ten eerste wordt in de diverse landen een reeks van items geklasseerd als noodzakelijk door een zeer grote meerderheid (meer dan 80%). Deze items bestaan niet alleen uit voorzieningen die nodig zijn om gezond en fatsoenlijk te wonen (zoals een vochtvrije woning), maar ook uit huishoudelijke goederen die tijd en inspanning besparen (zoals een wasmachine). Er is echter ook een grote waaier van items waarover de meningen verschillen, in de zin dat het aantal respondenten die ze aanziet als noodzakelijk varieert van 30 tot 70 procent (zoals vakantie, telefoon en auto).

Ten tweede bestaat er door de landen heen een grote overeenkomst in de perceptie van wat noodzakelijk is. Dit is een belangrijk resultaat voor vergelijkende studies van deprivatie, aangezien er vaak wordt beweerd dat culturele verschillen tussen landen het moeilijk maken om meetinstrumenten te ontwikkelen die gelden in verscheidene landen. Dit is kennelijk een kleiner probleem dan men dacht. Blijkbaar zijn de materiële vereisten en voorwaarden voor het moderne leven vrij gelijklopend doorheen de West-Europese landen. Het aantal items

waarvoor culturele verschillen belangrijk zijn (zoals een ‘stuk rosbeef op zondag’) is beperkt, en deze items lijken makkelijk op te sporen.

Ten derde is het in het algemeen zo de items waarvoor de bezitsgraad hoog ligt ook vaak worden geklasseerd als noodzakelijke items, en vice versa. Dit lijkt normaal: mensen hebben de neiging om dingen als noodzakelijk te beschouwen als ze sterk zijn ingeburgerd in de samenleving, en omgekeerd zullen ze zich veelal dingen aanschaffen die sociaal worden goedgekeurd, aangemoedigd of verwacht. Er zijn echter uitzonderingen op deze regel, met de kleurentelevisie als het best gekende voorbeeld. Hier domineren blijkbaar normatieve overwegingen. De correlatie tussen het bezit en de perceptie van een item als noodzakelijk komt ook terug op het individuele niveau. Mensen die een item bezitten zijn eerder geneigd dit noodzakelijk te vinden, al is deze correlatie verre van perfect.

Ten vierde vinden we slechts beperkte verschillen inzake percepties van noodzakelijkheid tussen verschillende sociale categorieën. Voor de items die door bijna iedereen noodzakelijk gevonden worden zijn er zelfs virtueel geen verschillen. De grootste verschillen zien we tussen ouderen en niet-ouderen. Het al of niet samenwonen met een partner en het al of niet hebben van kinderen speelt ook een rol. De effecten van inkomen, beroep en onderwijsniveau zijn eerder klein.

Ten vijfde veranderen percepties van noodzaak op geaggregeerd niveau niet erg door de tijd heen. Met andere woorden, het totale percentage respondenten dat een item als een noodzaak klasseert blijft algemeen genomen vrij stabiel of neemt lichtjes toe. De Belgische panel gegevens laten ons toe de veranderingen in percepties van noodzaak te bekijken op het individuele niveau. Daarbij blijkt dat veel respondenten hun perceptie van de noodzaak van nogal wat items hebben veranderd na een paar jaren.

3.2. Bespreking

De benadering van de consensuele minimum levensstandaard kan worden geïnterpreteerd als een poging om te vragen naar een selectie van basisfuncties. Strikt genomen vragen de meeste van deze items naar bepaalde goederen of diensten, maar het lijkt niet ver gezocht om deze goederen meer te zien als indicatoren voor zekere functies. Een wasmachine wordt gezien als een noodzaak, omdat respondenten menen dat mensen hun kleding gemakkelijk moeten kunnen wassen; anders heeft het weinig zin om een wasmachine te hebben.

Met dit in het hoofd is de evidente vraag: geven de antwoorden een aanduiding van een sociale consensus over de minimale levensstandaard? We kunnen deze vraag alleen positief beantwoorden als voldaan is aan twee voorwaarden. In de eerste plaats moeten respondenten een standpunt innemen dat gericht is op het algemeen belang wanneer ze consensuele vragen beantwoorden, en niet een persoonlijk gerichte positie innemen. Met andere woorden, ze moeten een onderscheid maken tussen hetgeen ze voor zichzelf willen, en hetgeen volgens hen deel moet uitmaken van een minimale levensstandaard in hun samenleving. Ten tweede mogen de oordelen over het laatste niet te ver uiteen liggen in de samenleving.

Aan de eerste voorwaarde lijkt redelijk goed voldaan te worden. Heel wat mensen die een item bezitten maar zeggen dat ze ook zonder zouden kunnen, beweren toch dat het een noodzaak is in de zin dat iedereen het zich zou moeten kunnen veroorloven. Omgekeerd gebeurt het ook vrij vaak dat respondenten die zeggen dat ze zelf niet zonder een bepaald item zouden kunnen, het toch *niet* klasseren als een noodzaak. Oordelen over de noodzaak van een item zijn wel gekleurd of zelfs grotendeels ingegeven door persoonlijke omstandigheden en ervaringen, maar toch maken respondenten wel degelijk een onderscheid tussen hun eigen privé-wensen en een meer algemeen standpunt.

De tweede voorwaarde vormt op het eerste gezicht wel een probleem. Daar waar er ei zo na unanimiteit bestaat over de noodzaak van sommige items, bestaat er ook een grote groep van items waarover de meningen min of meer gelijk verdeeld zijn. Maar zoals ik uitvoerig heb betoogd (Van den Bosch, 1999, hoofdstuk 4), doen de gegevens vermoeden dat respondenten in het algemeen geen uitgesproken mening hebben over het al of niet noodzakelijk zijn van deze laatste items. De uiteenlopende antwoorden lijken geen weerspiegeling te zijn van diepgaande meningsverschillen in de gemeenschap, maar eerder van onzekerheid bij het individu. Een andere bevinding is dat het weinig uitmaakt of de respondent hoog of laag opgeleid is, een prestigieus beroep of een lager beroep uitoefend, of een hoog of een laag inkomen heeft. Samen laten deze resultaten ons besluiten dat er geen duidelijk strijdige groepsgebonden meningen zijn in de samenleving over welke nu de basisfuncties zijn. Om dit nu een consensus te noemen lijkt me overdreven; het zou op zijn best een consensus zijn van een vrij latente, diffuse en vage aard.

Een belangrijke nuancering bij het bovenstaande is wel dat vaak vrij substantiële verschillen in percepties over de noodzaak van items worden gevonden tussen verschillende sociale of demografische groepen zoals leeftijdscategorieën en gezinstypes. Deze verschillen lijken niet het resultaat te zijn van uiteenlopende meningen over hoe beperkt of royaal de minimale levensstandaard zou moeten zijn, maar hebben eerder te maken met het feit dat sommige items meer belang hebben voor sommige groepen dan voor anderen. Oudere mensen hebben bij voorbeeld meer behoefte aan een telefoon en een televisietoestel, en minder aan een auto, terwijl het tegendeel waar is voor jongere mensen. Dit wijst erop dat oudere mensen andere goederen en diensten nodig hebben dan jongere om dezelfde algemene functies te kunnen realiseren (zoals sociale contacten onderhouden en zich ontspannen).

Op basis van de bovenstaande conclusies kunnen we nu een paar praktische aanbevelingen doen voor het armoede-onderzoek. Mack en Lansley (1985) zetten een item op de lijst van 'sociaal waargenomen noodzakelijke zaken' als ten minste 50 procent van de respondenten dacht dat het daar thuishoorde. Om deprivatie te meten telden ze het aantal items van deze lijst waarvan mensen zeiden dat zij zich die niet konden veroorloven. Rekening houdend met mijn conclusie wat betreft individuele onzekerheid omtrent oordelen over noodzakelijkheid, lijkt zo'n afgelijnd onderscheid tussen wat wel en niet noodzakelijk is misplaatst. De methode voorgesteld door Halleröd et al. (1997) lijkt veel beter verdedigbaar. Hierbij wordt aan elk item een gewicht toegekend op basis van het percentage mensen dat dit als een noodzakelijk item ziet. Een voordeel van deze methode is dat we geen min of meer willekeurige grens moeten leggen tussen noodzakelijke en niet-noodzakelijke items. Bovendien geeft de methode ons een eenvoudig middel om rekening te houden met verschillen in percepties over

noodzakelijkheid tussen verschillende demografische groepen. In plaats van hetzelfde stel gewichten te gebruiken voor iedereen, kan men de gewichten nu voor elk item laten variëren voor elke bevolkingsgroep.

4. De methode van het consensuele minimum inkomen

De vroegste en eenvoudigste ‘subjectieve’ methode is die van het consensuele inkomen. Een typische enquêtevraag in deze benadering is de zogenaamde ‘rondkomen’-vraag, die luidt als volgt:

“Wat is het laagste bedrag dat een gezin van vier personen elke week nodig heeft om rond te komen (*‘get along’*) in deze gemeenschap?”

Deze vraag is vanaf 1945 regelmatig gesteld in enquêtes in de Verenigde Staten, en een gelijkaardige vraag maakte deel uit van een reeks van enquêtes in Australië. Andere vragen naar een consensusinkomen zijn gesteld in verschillende eenmalige enquêtes. Het gemiddelde of de mediaan van de antwoorden wordt dan gewoonlijk gebruikt om een veronderstelde consensus weer te geven omtrent het minimuminkomen dat nodig is om rond te komen.

4.1. Bevindingen

De voornaamste bevindingen van deze benadering zijn de volgende. Er is een aanzienlijke variatie in de antwoorden, en heel weinig van deze variatie kan worden verklaard door het gezinsinkomen of andere achtergrondvariabelen. Doorheen de tijd bekeken neemt het gemiddeld geantwoorde bedrag sterk toe als het gemiddelde inkomen stijgt, hoewel enigszins minder dan proportioneel. Prijsveranderingen worden volledig verrekend in het gemiddelde antwoord. Door de ‘rondkomen’-vraag voor verschillende gezinstypes te stellen is het mogelijk om equivalentieschalen te schatten. In sommige Amerikaanse studies blijken die nogal vlak te liggen (d.w.z. dat kinderen relatief goedkoop zijn), terwijl volgens andere de equivalentieschalen steiler zijn. Tenslotte vinden we aanwijzingen dat voor de meeste Amerikanen ‘rondkomen’ niet hetzelfde is als net niet in armoede leven, maar naar een hogere levensstandaard verwijst.

4.2. Bespreking

In termen van paragraaf 2 kan de methode van het consensuele inkomen geïnterpreteerd worden als een poging om de inkomensvereisten te meten voor een verzameling van functies die als fundamenteel worden gezien, gegeven een bepaalde gezinssituatie. Zoals bij de consensuele levensstandaard methode steunt de geldigheid van de benadering op een aantal hypothesen. In de eerste plaats moeten respondenten een standpunt innemen dat gericht is op het algemeen belang. Een aanduiding van zo’n algemeen gericht standpunt zou kunnen zijn

dat de antwoorden niet erg worden beïnvloed door de persoonlijke levensomstandigheden van de respondenten. Ten tweede moet de materiële levensstandaard (d.w.z. een verzameling van basisfuncties) die de uitdrukking ‘rondkomen’ bij de respondenten oproept, niet te veel variëren doorheen de bevolking. Ten derde moeten respondenten in staat zijn die verzameling te vertalen in een bedrag.

Aan de eerste voorwaarde wordt schijnbaar goed voldaan: antwoorden op vragen naar het consensuele minimum inkomen correleren nauwelijks of niet met achtergrondkenmerken, wat erop wijst dat respondenten wel degelijk het vereiste algemeen gerichte standpunt innemen. Wat de twee andere hypothesen aangaat, zijn de resultaten dubbelzinniger. Als alle respondenten hetzelfde zouden verstaan onder de materiële levensstandaard die overeenkomt met ‘rondkomen’, en als ze in staat zouden zijn om daar een correct prijskaartje aan te hangen, dan zouden alle antwoorden bijna dezelfde moeten zijn. De empirische resultaten tonen echter duidelijk aan dat dit niet het geval is: de variatie in de antwoorden op de ‘rondkomen’-vraag en gelijkaardige vragen is vrij groot. Helaas is niet duidelijk waar de variatie vandaan komt, d.w.z. aan welke van de twee laatste voorwaarden niet voldaan is.

Bijgevolg tonen de bevindingen van de methode van het consensuele inkomen niet aan dat er een consensus bestaat over de grootte van het inkomen dat nodig is om ‘rond te komen’.

5. De inkomensevaluatie methode

In de benadering van de inkomensevaluatie worden respondenten gevraagd om de inkomensevaluatievraag (IEV) te beantwoorden, die als volgt luidt:

“Tracht aan te geven wat u een passend bedrag vindt voor elk van de volgende gevallen. In mijn situatie zou ik een netto maandelijks inkomen van

ongeveer ...	heel slecht noemen
ongeveer ...	slecht noemen
ongeveer ...	onvoldoende noemen
ongeveer ...	voldoende noemen
ongeveer ...	goed noemen
ongeveer ...	heel goed noemen.”

Een eenvoudigere inkomensevaluatievraag is de minimuminkomensvraag (MIV):

“Welk netto gezinsinkomen zou in uw situatie het minimum zijn waarmee u net rond zou kunnen komen?”

Uit de empirische gegevens blijkt dat rijke respondenten veel hogere bedragen noemen voor beide vragen dan armere. Als we de MIV gebruiken, dan worden de inkomensdrempels geschat door de inkomensniveaus te identificeren waarbij mensen (gemiddeld) een antwoord geven dat gelijk is aan hun feitelijke gezinsinkomen. Als men dit voor verscheidene

gezinstypes of gezinsgrootten afzonderlijk doet, dan geeft dit een equivalentieschaal. Dit soort drempel wordt de SPL (*Subjective Poverty Line*) genoemd. Het gemiddelde van de zes IEV-bedragen¹ kan gezien worden als een andere indicator van het minimuminkomen zoals dat wordt gezien door de respondent, aangezien het gemiddelde normaal ligt halverwege de bedragen die als ‘voldoende’ en ‘onvoldoende’ worden beschouwd. Inkomensdrempels op basis van de IEV worden LPL’s (*Leyden Poverty Line*) genoemd. In het eigenlijke empirische werk wordt de relatie tussen de antwoorden op de MIV, IEV, het gezinsinkomen, de gezinsgrootte en andere achtergrondvariabelen gewoonlijk geschat met regressietechnieken.

5.1. Bevindingen

De voornaamste empirische resultaten zijn de volgende. Ten eerste is het gezinsinkomen de belangrijkste determinant van de antwoorden op de IEV en de MIV. In de besproken studies variëren de schattingen van de elasticiteit van de laatste ten opzichte van de eerste tussen 0,3 en 0,8; in deze studie werd een waarde van ongeveer 0,45 opgetekend. Ongeveer 50 procent van alle variatie in de antwoorden op inkomensevaluatievragen kan worden verklaard door het gezinsinkomen. Gezinsgrootte en gezinssamenstelling hebben ook een aanzienlijk effect. In de BSEP bleken antwoorden op de MIV en de IEV flink te stijgen naarmate de leeftijd van kinderen steeg. De effecten van alle andere variabelen waren verrassend klein in de BSEP. Het verschil in de antwoorden tussen hen die huur of hypotheekrente betalen en zij die dat niet doen is veel kleiner dan verwacht, en stemt helemaal niet overeen met de feitelijke kosten voor huisvesting. De arbeidsmarktsituatie, d.w.z. of de volwassenen in het gezin betaald werk hebben, bleek helemaal geen invloed te hebben. Variabelen die zouden kunnen dienen als indicatoren van de referentiegroep van de respondenten, zoals leeftijd en opleiding, hadden heel beperkte en weinig stabiele effecten. De regio vormde een uitzondering op de regel: de antwoorden van respondenten in Franssprekende regio’s waren systematisch en wezenlijk hoger dan die van hun Vlaamse tegenvoeters. Het verschil kan niet zomaar worden verklaard door achtergrondkenmerken; een plausibele hypothese is echter dat de Franse en Nederlandse versies van de inkomensevaluatievragen niet echt equivalent zijn.

Ten tweede, in de BSEP bleken de SPL- en LPL-drempels afgeleid van de inkomensevaluatiemethode nogal royaal te zijn: ze liggen aanmerkelijk boven het bestaansminimum, en voor de meeste gezinnen ook hoger dan de relatieve armoedegrenzen die typisch worden gebruikt in armoede-onderzoek (b.v. de helft van het gemiddelde of mediane inkomen). Maar

¹ Behalve door het gemiddelde worden de 6 IEV bedragen ook nog gekenmerkt door twee andere parameters: de spreiding en de scheefheid. Deze twee kenmerken zijn echter nauwelijks gerelateerd aan enige achtergrondvariabele en ook niet gecorreleerd in de tijd. Het is twijfelachtig of ze iets wezenlijkers meten dan een toevallig humeur of beperkingen verbonden aan de formulering van de vraag. Aan de andere kant is het gemiddelde van de IEV-bedragen sterk gecorreleerd met het antwoord op de MIV, met zichzelf doorheen de tijd, en met een aantal achtergrondvariabelen (zie lager). Hetzelfde is waar - mutatis mutandis - voor de antwoorden op de MIV. Deze resultaten geven aan dat vanuit een psychometrisch perspectief, beide antwoorden een hoge betrouwbaarheid en geldigheid vertonen.

in de periode bestudeerd door de BSEP (1985-1992) zijn zowel de SPL als LPL in reële termen gedaald (met zo'n 10 procent), terwijl het feitelijke equivalente inkomen steeg met gemiddeld meer dan 14 procent. Bijgevolg daalde het aantal mensen dat zich beneden de LPL bevond van 14,5 procent in 1985 tot 9,9 procent in 1992; voor de SPL was de daling nog sterker: van 15,4 tot 8,8 procent.

Ten derde zijn de equivalentieschalen van de LPL en SPL nogal vlak, d.w.z. als de gezinsgrootte toeneemt, de stijgen de inkomensdrempels relatief weinig. De geschatte equivalentiefactoren wijzen erop dat oudere kinderen veel duurder zijn dan kleuters, en dat de kosten die kinderen meebrengen inderdaad even sterk door hun leeftijd als door hun aantal worden beïnvloed. Als gevolg van de vlakkere equivalentieschaal is de samenstelling van de groep mensen die zich onder de SPL en LPL bevinden verschillend van de groep die zich bevindt onder de relatieve armoede-grenzen die gewoonlijk worden gebruikt. Alleenstaanden hebben veel meer kans om onder de eerste te zitten dan onder de tweede, terwijl voor grote gezinnen het verschil veel kleiner is. Een groter aantal ouderen zitten onder de LPL en SPL dan onder de relatieve grenzen, terwijl het omgekeerde waar is voor kinderen.

In andere studies worden ruwweg dezelfde bevindingen gemeld. Gezinsinkomen en gezinsgrootte hebben het duidelijkste en meest systematische effect op de inkomensevaluatie. In sommige landen is gebleken dat de leeftijd van het gezinshoofd een grote impact heeft, omdat senioren veel lagere bedragen opgeven voor de IEV en de MIV dan niet-senioren. Ook in andere landen dan België hebben de SPL en LPL de neiging om nogal royaal te zijn, hoewel er toch een aantal uitzonderingen zijn op deze regel. De equivalentieschalen die deel uitmaken van deze drempels zijn meestal nogal vlak, maar weer met een paar uitzonderingen. Binnen één bepaald land kunnen de SPL- en LPL-inkomensdrempels sterk fluctueren in de tijd, vooral als de schattingen uit verschillende onafhankelijke studies komen. Ook is de ratio van de SPL ten overstaan van de LPL helemaal niet constant doorheen de landen of zelfs maar doorheen verschillende studies binnen hetzelfde land.

5.2. Bespreking

We kunnen de inkomensevaluatievragen interpreteren als schattingen door de respondent van het inkomen dat hij of zij nodig acht om een verzameling van functies te realiseren die hij of zij als een minimum beschouwt. De variatie in de antwoorden komt gedeeltelijk tot stand doordat verschillende respondenten verschillende vaardigheden hebben en in verschillende omstandigheden leven, en daarom verschillende inkomens nodig hebben om dezelfde verzameling van functies te realiseren. Een belangrijkere oorzaak is dat respondenten verschillen in hun mening over de minimale groep van functies. Sommige respondenten hebben hierop een brede kijk, vooral zij die zelf een hoge levensstandaard hebben, en zullen bijvoorbeeld ook een vakantie van vier weken in een comfortabel hotel als een basisfunctie

beschouwen. Anderen zien het mogelijk zuiniger en denken alleen maar aan een dagtrip naar zee².

Het centrale probleem van de inkomensevaluatie methode is daarmee dat de antwoorden van een respondent op de MIV en de IEV een gekleurde of vertekende schatting kunnen bieden van zijn of haar 'echte' inkomensbehoeften. Daarom moeten we aannemen dat deze kleurings of 'referentie' effecten samenhangen met variabelen zoals inkomen en onderwijsniveau. Door te controleren voor deze variabelen, zouden de resulterende inkomensdrempels onvertekend moeten zijn. De resultaten kunnen alleen als geldig worden aangenomen wanneer de hypothesen waarop ze berusten geloofwaardig genoeg zijn. In die zin is de meest vertrouwenwekkende bevinding wellicht deze dat de meeste variabelen die verondersteld worden indicatoren te zijn voor referentie-invloeden geen groot effect hadden. Hoe dan ook blijft dit voor een groot deel een kwestie van beoordeling, waarbij de empirische bruikbaarheid van de methode onvermijdelijk een belangrijke rol speelt.

Laat ons daarom de problemen en resultaten van de inkomensevaluatie methode bekijken vanuit deze meer sceptische hoek. In de eerste plaats zijn er een aantal dubbelzinnigheden en problemen met de manier waarop de MIV en de IEV gesteld worden. Het is niet helemaal duidelijk wat de uitdrukking 'in uw levensomstandigheden', die voorkomt in zowel de MIV als de IEV, nu eigenlijk precies betekent. Worden mensen verondersteld te blijven wonen in hun huidige woning of niet? Het lijkt geen twijfel dat respondenten daarover verschillende ideeën hebben bij de beantwoording van de MIV en de IEV. Die ambiguïteit kan gedeeltelijk verantwoordelijk zijn voor de onbevredigende resultaten in verband met kosten voor huisvesting. Een ander probleem met de inkomensevaluatievragen in hun huidige vorm is dat

² Deze interpretatie onderscheidt zich op een subtiele maar (naar mijn mening) belangrijke manier van twee andere interpretaties. De eerste daarvan is de oorspronkelijke interpretatie van Van Praag (1971, 1993), die de inkomensevaluatie methode beschouwt als een kardinale en intersubjectief vergelijkbare welvaartsmaatstaf. In deze studie is die stelling afgewezen. Het kardinale karakter van het meetinstrument steunt op twee specifieke hypothesen, die beiden herhaaldelijk zijn weerlegd door empirische toetsen. Het voornaamste argument ten gunste van de assumptie van intersubjectief vergelijkbaarheid is dat woorden zoals 'slecht', 'goed' en 'voldoende' toch ruwweg dezelfde betekenis moeten hebben voor alle respondenten in een zekere taalgemeenschap. Echter, het hangt af van de context hoe zo'n evaluerende termen gebruikt worden. Eenzelfde term kan slaan op zeer verschillende zaken. Zo zal een 18 voor wiskunde voor een ander niveau van kennis staan in het secundair onderwijs dan in het hoger onderwijs. Zo is het ook mogelijk dat Anne haar inkomen als 'voldoende' bestempelt en Bart het zijne als 'goed', terwijl ze het er beiden over eens kunnen zijn dat Anne een hoger welvaartsniveau heeft dan Bart - maar Anne heeft rijkere ouders en rijkere vrienden heeft en woont in een rijkere buurt dan Bart, en heeft daarom hogere verwachtingen over haar levensstandaard heeft.

Een tweede rivaliserende interpretatie van de inkomensevaluatie methode is de consensuele. In deze interpretatie worden de MIV en IEV beschouwd als meer betrouwbare versies van de 'rondkomen'-vraag (zie paragraaf 4), aangezien de respondenten nu worden bevraagd over hun eigen situatie, in plaats van over een hypothetisch gezin. Door de uitsluiting van de antwoorden van mensen met een hoog inkomen die maar een vage en gekleurde notie hebben over hoeveel inkomen men nodig heeft om rond te komen, kunnen de LPL en SPL nu worden geïnterpreteerd als schattingen van een armoedegrens die een sociale consensus weerspiegelt. Deze interpretatie is moeilijk vol te houden. De IEV en de MIV vragen niet naar een mening over een sociale kwestie, maar naar een evaluatie van de eigen inkomenssituatie vanuit het eigen privé-perspectief. Ten tweede heeft de procedure die wordt gehanteerd om de SPL en de LPL af te leiden implicaties die lijken te botsen met een consensuele interpretatie van die inkomensdrempels.

één enkele respondent optreedt als woordvoerder voor het hele gezin, waarbij impliciet wordt aangenomen dat alle leden van het gezin dezelfde mening hebben over hun inkomensbehoeften (of dat de respondent een dictator is). Een verwant probleem is de afbakening van het gezin in de geest van de respondent. Een analyse van de antwoorden op de MIV en de IEV in gezinnen waar één of meer volwassen kinderen bij hun ouders inwoonden, leidde tot onbevredigende resultaten.

Een andere bezorgdheid betreft de equivalentieschalen die het resultaat zijn van de methode van de inkomensevaluatie. Deze equivalentieschalen geven aan dat de inkomensbehoeften van een gezin relatief weinig stijgen wanneer het aantal gezinsleden stijgt. Zo leren schattingen uit de BSEP dat een gezin met twee kinderen van de leeftijd tussen 4 en 11 jaar maar 20 procent meer inkomen nodig heeft dan een kinderloos paar. Het moet worden beklemtoond dat de schattingen technisch heel betrouwbaar zijn. Bovendien melden de meeste andere studies gelijkaardige schattingen voor de equivalentieschaal. Probleem is dat er geen betrouwbare maatstaf is, waarmee de steilheid of vlakheid van een equivalentieschaal te vergelijken is. Traditionele equivalentieschalen zijn steiler, maar de feitelijke basis van deze schalen is over het algemeen nogal duister. Schattingen van equivalentieschalen die gebaseerd zijn op het consumptiegedrag van gezinnen hangen sterk af van de specificatie die wordt gebruikt, en variëren soms aanzienlijk tussen verschillende studies en landen.

De belangrijkste reden om te twijfelen aan de correctheid van de schattingen van de equivalentieschaal die voortkomen uit de methode van de inkomensevaluatie is dat de schijnbaar nauw verwante methode van de inkomensvredenheid (zie volgende paragraaf) schattingen van de equivalentieschaal oplevert die aangeven dat kinderen duur zijn. In Van den Bosch (1999) worden een aantal mogelijke technische oorzaken voor dit verschil besproken. Een aantal van deze kunnen een rol spelen, maar geen enkele hypothese bleek overtuigend te zijn. Een andere mogelijkheid is dat de inkomensevaluatievragen en de inkomensvredenheidsvragen, hoewel sterk op elkaar gelijkend, toch niet helemaal dezelfde concepten meten. Het is bijvoorbeeld denkbaar dat de inkomensevaluatievragen normatieve noties meten van de respondent ten aanzien van de grootte van het inkomen dat nodig is om een korf van noodzakelijke goederen en diensten te verkrijgen, terwijl het antwoord op de vraag naar de inkomensvredenheid de alledaagse ervaringen weergeeft van respondenten die hun budget in evenwicht proberen te houden. Als de respondent de volledige controle had over het gezinsbudget, of als er een perfecte overeenstemming bestond onder de gezinsleden over de bestedingen, dan zouden de twee methodes essentieel met dezelfde resultaten naar voren komen. Maar in vele gezinnen, vooral in die waar er kinderen boven de tien of twintig jaar zijn, zal de controle niet perfect zijn, en zal er niet altijd overeenstemming zijn.

De hypothese dat de inkomensevaluatiemethode normatieve noties meet, kan ook verklaren waarom deze de kosten van kinderen zo laag inschat. Als de beslissing om kinderen te krijgen vrijwillig en goed doordacht is, dan kunnen mensen tegelijk ook hun materiële aspiraties afzwakken. Met andere woorden, mensen vinden het mogelijk normaal dat ze minder op vakantie kunnen gaan als ze voor kinderen zorgen. Eigenlijk vervangen ze dan materiële welvaart door welzijn voor en door hun kinderen. Een implicatie van deze hypothese is dat de equivalentiefactoren volgens de inkomensevaluatie methode niet hetzelfde niveau van materiële welvaart weergeven voor alle gezinstypen. Er zijn op dit moment geen duidelijke

empirische indicaties dat de genoemde hypothesen juist zijn. Niettemin vormen ze een reden om de resultaten van deze benadering met enige voorzichtigheid te hanteren.

Een derde probleem met de SPL en LPL is dat sommige onderzoekers ze wat te royaal vinden om ze echt als armoede-grenzen te kunnen bestempelen. Volgens hen wordt de betekenis van het woord 'armoede' geweld aangedaan, als wordt beweerd dat 15 tot 20 procent van de Belgische bevolking in armoede leeft, zoals het geval zou zijn bij hantering van de SPL en de LPL. Als het woord armoede echter niet verondersteld wordt alleen te verwijzen naar situaties van totale ontredde en deprivatie, maar ook naar mensen die het moeilijk hebben om aan de sociale vereisten en verwachtingen van een rijke samenleving te voldoen, dan wordt het aanvaardbaarder om de SPL en LPL als armoede-grenzen te gebruiken.

Tenslotte is er de vraag of de methode van de inkomensevaluatie inkomensdrempels en cijfers voor lage inkomens oplevert die, zelfs als ze niet altijd kunnen worden beschreven als armoede-grenzen en armoedecijfers, dan toch ten minste vergelijkbaar zijn door de tijd en over verschillende landen heen. Het spreekt vanzelf dat vergelijkbaarheid door de tijd alleen maar kan verzekerd worden als de vragen over de inkomensevaluatie op exact dezelfde manier gesteld worden in enquêtes. Maar zelfs bij een onveranderde formulering wordt de evolutie in de drempels soms gekenmerkt door onverklaarbare sprongen en fluctuaties. Men zou kunnen argumenteren dat de tendensen van de SPL en LPL niet alleen de evolutie van de consumptieprijnsindex weergeven, maar ook veranderingen in aspiratieniveaus van mensen. Dit maakt de resultaten echter moeilijk te interpreteren, aangezien het helemaal niet duidelijk is welke factoren verborgen zitten achter die veronderstelde veranderingen in aspiraties. Deze ondoorzichtigheid ontdoet de resultaten van de methode van de inkomensevaluatie van veel van haar potentiële bruikbaarheid voor vergelijkingen van armoede tussen verschillende tijdstippen.

De problemen van vergelijkbaarheid in de tijd worden nog groter voor vergelijkingen van de resultaten van de methode van de inkomensevaluatie in verschillende landen. Niet alleen zullen de enquêtes en enquêteformulieren anders zijn, maar, wat natuurlijk nog het belangrijkste is, verschillende landen maken vaak gebruik van een andere taal, hetgeen de doelstelling van een exacte equivalentie van de formulering voor de MIV en IEV vrij onbereikbaar maakt. Empirische resultaten bevestigen dat deze problemen niet enkel theoretisch zijn: het blijkt dat het patroon van de armoedecijfers doorheen verschillende landen volgens de benadering van de inkomensevaluatie helemaal niet overeenstemt met resultaten van andere methoden. In België resulteerde het gebruik van regio-specifieke inkomensdrempels in armoedecijfers voor Wallonië die twee tot drie keer hoger lagen dan die voor Vlaanderen, terwijl bij toepassing van federale drempels de verschillen veel minder groot waren.

6. De methode van de inkomens tevredenheid

In wat ik de methode van de inkomens tevredenheid heb genoemd, wordt respondenten gevraagd om hun eigen inkomen of levensstandaard een waarde toe te kennen op een bepaalde schaal, die bestaat uit geordende categorieën. Een typische vraag daarbij is: “Wat vindt u van uw levensstandaard?”, waarop antwoorden mogelijk zijn op een zeven-punten-schaal, die gaat van “Afschuwelijk” tot “Prachtig”. Een andere vraag die vaak wordt gebruikt is de Rondkomenvraag: “Hoe kunt u rondkomen met uw huidig gezinsinkomen?”, waarop zes antwoorden mogelijk zijn, die gaan van “erg moeilijk” tot “heel gemakkelijk”. De werkhypothese is dat deze vragen peilen naar het inkomen als een middel om een bepaalde levensstandaard te verwerven, en verwijzen naar de context van het gezin.

In deze methode worden inkomensdrempels geschat door te bepalen op welk inkomensniveau de gemiddelde respondent (gegeven bepaalde karakteristieken en omstandigheden) een bepaald niveau van inkomens tevredenheid bereikt, b.v. ‘enigszins moeilijk rondkomend’. De schattingen van de equivalentieschaal kunnen worden afgeleid door die drempels te vergelijken voor verschillende gezinstypen. In het eigenlijke empirische werk wordt de relatie tussen indicatoren van inkomens tevredenheid en onafhankelijke variabelen geschat aan de hand van (probit) regressietechnieken. Op basis van de geschatte parameters worden dan equivalentieschalen en inkomensdrempels berekend.

6.1. Bevindingen

De belangrijkste empirische resultaten luiden als volgt. Allereerst wijzen zowel verslagen in de literatuur als resultaten uit de BSEP uit dat de meeste metingen van de inkomens tevredenheid technisch gezien zeer betrouwbaar en valide zijn. Ten tweede is (weinig verrassend) de belangrijkste determinant van inkomens tevredenheid het gezinsinkomen. Hoe hoger het inkomen, hoe tevredener een respondent ermee is, of hoe gemakkelijker hij of zij het vindt om ermee rond te komen. Toch is de relatie veel minder sterk dan men zou kunnen verwachten. Zelfs bij hoge inkomensniveaus vindt men een aanzienlijk aantal mensen die niet erg tevreden zijn; omgekeerd zijn er veel mensen met vrij lage inkomens die zeggen dat ze het niet moeilijk vinden om rond te komen. Dit betekent dat gemiddeld genomen, bij vergelijking tussen respondenten, zelfs grote inkomensstijgingen overeenkomen met vrij kleine winsten in inkomens tevredenheid.

De grootte en de samenstelling van het gezin hebben ook een belangrijk effect. Zoals kon worden verwacht vinden grotere gezinnen het moeilijker om rond te komen dan kleinere gezinnen bij hetzelfde inkomensniveau. In de BSEP bleek dat kinderen een vrij sterke impact hebben, terwijl het verschil in inkomens tevredenheid tussen alleenstaanden en koppels beperkt is. Nochtans is het effect van kinderen boven de tien of twintig jaar in het gezin veel groter dan dat van jongere kinderen. Een bevinding van verscheidene studies is dat alleenstaande ouders het heel moeilijk vinden om rond te komen. Woningbezit een belangrijke determinant is van de inkomens tevredenheid. Eigenaars die een hypotheek moeten afbetalen

zijn minder tevreden met hun inkomen dan hypotheek-vrije eigenaars, terwijl huurders zich nog slechter bedeed voelen dan de eerste.

Uit de BSEP bleek dat alleenstaanden die werken het significant *gemakkelijker* vinden om rond te komen dan niet-werkenden in dezelfde situatie en met hetzelfde inkomen. Een analoog verschil werd gevonden tussen koppels waar de man werkt en koppels waar de man niet werkt; koppels waar beide partners werken voelen zich even welvarend als die waar de vrouw thuis blijft. Deze bevindingen, en vooral de richting van het effect, zijn moeilijk te interpreteren. Voor de rest kwamen er uit de analyse van de BSEP weinig sterke en/of consequente effecten van ‘referentiegroepvariabelen’ zoals leeftijd, opleiding en beroep van het gezinshoofd. Uit sommige andere studies daarentegen bleek dat ouderen veel tevredener zijn met hun inkomen dan niet-ouderen in gelijkaardige levensomstandigheden.

Verscheidene studies, inclusief de voorliggende, ontdekten grote verschillen in inkomens-tevredenheid tussen regio’s, zelfs rekening houdende met inkomen en andere relevante variabelen. In België vinden mensen in de Franssprekende regio’s het moeilijker om rond te komen dan de inwoners van andere regio’s, terwijl voor Canada het omgekeerde werd gerapporteerd. In beide gevallen waren de vertalingen van de vragen die peilen naar de inkomens-tevredenheid misschien niet helemaal equivalent.

De methode van de inkomens-tevredenheid heeft de neiging een vrij steile equivalentieschaal op te leveren, die sterk stijgt met het aantal kinderen en ook met hun leeftijd. Vooral voor alleenstaande ouders zijn de equivalentiefactoren hoog. Aan de andere kant ligt de equivalentiefactor voor alleenstaande volwassenen niet ver onder die voor gezinnen van twee volwassenen zonder kinderen. Met andere woorden, terwijl kinderen duur zijn, blijkt de tweede volwassene in het gezin goedkoop te zijn. Erg steile equivalentieschalen worden ook vermeld in andere studies. Voor de bepaling van armoedegrenzen bleek de inkomens-tevredenheidsmethode te onbetrouwbaar.

6.2. Bespreking

De vraag naar de inkomens-tevredenheid kan redelijkerwijs niet anders verstaan worden dan als een meting van de subjectieve welvaart afgeleid van het inkomen (of omgekeerd, de aanwezigheid of afwezigheid van stress in verband met het inkomen.) Zo’n meting kan alleen worden gebruikt om equivalentieschalen en inkomensdrempels te schatten als er kan worden aangetoond of aangenomen dat de subjectieve welvaart weinig wordt beïnvloed door verschillende normen en verwachtingen die respondenten hebben omtrent hun levensstandaard. Spijtig genoeg blijkt uit de empirische gegevens dat het tegendeel waar is. Het zwakke verband tussen de gemeten inkomens-tevredenheid en het gezinsinkomen doet vermoeden dat naarmate iemands levensstandaard omhoog gaat, ook zijn of haar normen en verwachtingen stijgen. De steile equivalentieschaal is vooral een gevolg van dit zwakke verband. Dit impliceert dat de schattingen van de equivalentieschaal volgens de inkomens-tevredenheidsmethode ernstig vertekend kunnen zijn.

Er zijn nog andere redenen om de resultaten van de benadering van de inkomens tevredenheid te wantrouwen. Er is aangetoond dat de equivalentiefactoren voor alleenstaanden opwaarts vertekend zouden kunnen zijn omdat deze mensen in het algemeen niet zo tevreden zijn met hun leven als geheel (het roze-bril-effect). Bovendien zullen meetfouten in het gezinsinkomen de resultaten in de benadering van de inkomens tevredenheid sterker vertekenen dan de resultaten van de inkomensevaluatiemethode. Tenslotte, vanuit een zuiver technisch standpunt gezien, zijn de schattingen minder betrouwbaar dan die afgeleid uit de benadering van de inkomensevaluatie.

7. De CSB-norm

De CSB-norm is een subjectieve norm die is ontwikkeld in het Centrum voor Sociaal Beleid. Zij kan worden omschreven als een samengestelde norm, aangezien gebruik gemaakt wordt van zowel de antwoorden op de Rondkomen-Vraag (zie par. 6), een vraag die peilt naar de tevredenheid met het inkomen, als de Minimuminkomensvraag (MIV, zie par. 5), een vraag die peilt naar een evaluatie van het inkomen. Zij wordt als volgt berekend. Eerst en vooral worden alleen gezinnen geselecteerd die zeggen dat ze ‘vrij moeilijk’ kunnen rondkomen. Ten tweede worden het antwoord op de MIV en het feitelijke gezinsinkomen vergeleken, en daarvan wordt het laagste bedrag genomen. Ten derde (na eliminatie van extremen) wordt het gemiddelde van deze laagste bedragen berekend voor elk gezinstype, en dit vormt dan de CSB-drempel.

De toepassing van de CSB-norm voor België heeft inkomensdrempels opgeleverd die royaal zijn, maar niet onredelijk. De equivalentieschaal is niet zo vlak als bij de SPL en de LPL. De drempels zijn ook opmerkelijk stabiel in de tijd. In andere landen doet de CSB-norm het niet altijd zo goed, en verschijnen er soms ongerijmdheden in de equivalentieschaal, met name factoren die dalen bij een stijgend aantal kinderen.

Om de geldigheid van de CSB-norm te toetsen, is een uitgebreide analyse van haar determinanten uitgevoerd. Dit heeft aangetoond dat de CSB-drempels maar beperkt gevoelig zijn voor veranderingen in het gemiddelde antwoord op de MIV, en zelfs nog minder beïnvloed worden door verschuivingen in het gemiddelde antwoord op de Rondkomenvraag. In feite wordt de evolutie door de tijd van het niveau van de CSB-norm vooral bepaald door veranderingen in het gemiddelde gezinsinkomen. De equivalentieschaal van de CSB-norm bleek sterk beïnvloed te worden door de feitelijke verdeling van het gezinsinkomen over verschillende gezinstypes. De voornaamste reden waarom de CSB-norm zich op deze manier gedraagt is de zwakke samenhang tussen gezinsinkomen en de antwoorden op de Rondkomenvraag (zie paragraaf 6).

Deze bevindingen verklaren waarom de CSB-norm zo stabiel is doorheen de tijd: er kan worden verwacht dat het niveau en de verdeling van het reële gezinsinkomen veel minder onderhevig zijn aan korte-termijn fluctuaties dan subjectieve evaluaties van het inkomen of gevoelens van tevredenheid met het inkomen. Ze kunnen ook enkele van de eigenaardigheden verklaren in de CSB-drempels die werden gevonden in andere landen. Waarschijnlijk

weerspiegelen die de verdeling van het inkomen over de verschillende gezinstypes in die landen.

De traditionele verantwoording voor het gebruik van de CSB-norm is altijd geweest dat ze het oordeel van de bevolking weerspiegelt, of liever gezegd het oordeel van dat deel van de bevolking dat (omdat het vrij moeilijk rondkomt) het best is geplaatst om te zeggen welk minimuminkomen nodig is om rond te komen in de huidige samenleving. Maar verrassend genoeg blijkt de invloed van dat oordeel op de CSB-norm in feite beperkt te zijn, en worden de drempels vooral bepaald door het niveau en de verdeling van het feitelijke gezinsinkomen. Mensen selecteren die “eerder moeilijk” rondkomen, is geen goede manier om een groep mensen te krijgen die dicht bij de armoedegrens zitten, maar levert in feite bijna een doorsnede van de hele bevolking op. Om deze reden repliceert de equivalentieschaal in aanzienlijke mate de feitelijke inkomensverdeling over verschillende gezinstypes heen. Het is moeilijk om een verantwoording te vinden voor een armoedenorm met deze kenmerken.

8. Besluit

In deze studie stond de vraag centraal: zijn de subjectieve methoden bruikbaar bij de meting van armoede? Een vraag die echter eerst moet worden beantwoord is deze: waarom zoeken we naar methoden om armoedegrenzen te bepalen? Tegenwoordig worden vooral relatieve armoedegrenzen gebruikt, en voor veel onderzoeksdoeleinden, zoals de identificatie van risicogroepen en de meting van de evolutie van de armoede over de tijd, blijken deze te volstaan. Bij de relatieve methode wordt de grens gelegd op 50 percent van het gemiddelde of mediane inkomen. Het arbitraire karakter van deze normen is geen bezwaar, omdat men gemakkelijk kan nagaan of andere keuzes inzake de hoogte tot dezelfde conclusies leiden. Sommige auteurs beweren zelfs dat we voor heel wat onderzoeksdoelen in feite geen armoedegrenzen nodig hebben. Er bestaan technieken om vergelijkingen te maken inzake armoede over de tijd of doorheen deelgroepen van de bevolking, zonder dat men de keuze moet maken voor een bepaalde armoedenorm (Jenkins en Lambert, 1997).

Mijns inziens blijft onderzoek naar armoedegrenzen relevant. Eerst en vooral is preciezere informatie over de hoogte van de armoedegrens natuurlijk nuttig wanneer zo'n vergelijkingen ambigu zijn. Zelfs als we het exacte niveau niet helemaal juist kunnen aanwijzen, maar wel in staat zijn om een beneden- en/of bovenlimiet aan te duiden waartussen de armoedegrens kan variëren, dan zal dit vaak nuttig zijn om ondubbelzinnige conclusies te kunnen trekken. Van het grootste belang in deze zaak is een vermindering van de onzekerheid over de equivalentieschaal, aangezien heel wat vergelijkingen van armoederisico's tussen subgroepen van de bevolking gevoelig zijn voor de keuze van de equivalentieschaal. Ten tweede is er een maatschappelijke vraag naar absolute schattingen van armoede. We willen niet alleen weten of de armoede is toegenomen of afgenomen, en of armoede meer of minder voorkomt bij gepensioneerden dan bij werklozen, maar ook hoeveel mensen nu in armoede leven. Of nu 2 procent, 10 procent of 20 procent van de bevolking in armoede leeft is geen onbelangrijke

vraag.

Kan subjectieve informatie helpen om die vragen te beantwoorden? Mijn antwoord is dat die informatie niet alleen nuttig, maar in feite zelfs onmisbaar is voor dit doel. In deze studie is het standpunt verdedigd dat het definiërende kenmerk van armen is dat zij een materiële levensstandaard hebben die sociaal onaanvaardbaar wordt geacht; verder hebben armen geen enkel kenmerk of combinatie van kenmerken gemeenschappelijk dat hen onderscheidt van niet-armen. Armen (in economische zin) zijn niet noodzakelijk uitgesloten in de zin dat ze een lage status hebben of beperkt zijn in hun sociale contacten. Ze kunnen niet geïdentificeerd worden op basis van gedrag, of enig ander waarneembaar kenmerk alleen. We kunnen hun levensstandaard 'objectief' meten, maar om te weten wat sociaal wordt aanzien als onaanvaardbaar moeten we mensen vragen naar hun mening of gevoelens over deze kwestie.

Zoals we hebben gezien zijn er verschillende benaderingen om meningen en gevoelens over deze zaak te bekomen. Ik heb vijf methoden onderscheiden en besproken: de methode van het consensuele minimum inkomen, de methode van de consensuele minimum levensstandaard, de inkomensevaluatie methode, de methode van de inkomensvredenheid en de CSB-methode. De resultaten en de problemen van deze vijf methoden werden besproken in de vorige paragrafen en hoeven hier niet herhaald te worden. Duidelijk werd dat de CSB-methode en de inkomensvredenheids methode om verschillende redenen niet werkten: de laatste is te onbetrouwbaar, terwijl de CSB-grenzen in feite niet de meningen van de respondenten weerspiegelt. De eerste drie methoden bleken empirisch min of meer redelijk te functioneren. De vraag is nu of deze methoden ons helpen om de vragen gesteld in de inleiding op te lossen. Deze vragen waren 1) welke behoeften worden in onze samenleving als minimaal aanzien, en 2) welk niveau van economische middelen is nodig om deze minimale behoeften te realiseren?

In dit perspectief kunnen de consensuele inkomensmethode en de inkomensevaluatiemethoden, waarbij wordt gevraagd naar de mening van mensen over het minimuminkomen (voor henzelf of voor een bepaald gezinstype) als 'binnendoorwegen' worden gezien. In plaats van een verzameling van basisbehoeften te moeten specificeren (vraag 1) en het daaraan verbonden nodige inkomen te moeten bepalen voor personen of gezinnen met verschillende vaardigheden en in verschillende levensomstandigheden (vraag 2), verkrijgt men onmiddellijk de inkomensbedragen. Zo'n binnendoorweg zou perfect zijn als hij werkte. In feite werkt de methode van de inkomensevaluatie ook vrij goed, althans tot op een zekere hoogte. De SPL- en LPL-inkomensdrempels zijn plausibel, de equivalentieschaal vertoont geen ongerijmdheden (zoals dalende grenzen bij stijgend kinderaantal), en de resultaten zijn redelijk stabiel over de tijd. Toch blijven er belangrijke onzekerheden. Twijfels of de lage schattingen van de kosten van kinderen wel realistisch zijn, worden versterkt door de afwijkende resultaten van de methode van de inkomensvredenheid. Bovendien zijn de gevonden dalingen van b.v. 10 procent in het reële niveau van de SPL of LPL over een periode van drie jaar op zichzelf misschien niet groot, maar ze hebben niet-verwaarloosbare effecten op de bekomen armoedecijfers. Het feit dat het niet bekend is of deze veranderingen

in inkomensdrempels veranderingen in de aspiratieniveaus weerspiegelen (en indien ja, waarom aspiratieniveaus zijn verschoven), of veroorzaakt worden door lichte wijzigingen in enquêtemethoden, of misschien te maken hebben met nog iets anders, maakt deze resultaten moeilijk te interpreteren, en moeilijk te gebruiken voor beleidsrelevant onderzoek.

Meer gesofistikeerde econometrische technieken en modellen zullen deze onzekerheden waarschijnlijk niet kunnen oplossen. Wellicht hebben deze methoden hun onderzoekspotentieel vrijwel uitgeput, en hebben zij bijna alles opgeleverd wat ze konden ten aanzien van het probleem van de identificatie van de armen. Dit wil niet zeggen dat de inkomens-evaluatiemethoden en ook de inkomens tevredenheidsmethode wetenschappelijk niet interessant kunnen zijn. Voor sommige wetenschappelijke vraagstukken kan het van belang zijn om de inkomensaspiraties van mensen te meten, terwijl de methode van de inkomens-tevredenheid een onderdeel kan vormen van de studie van de subjectieve kwaliteit van het leven.

Inkomensgrenzen kunnen alleen als valide worden beschouwd als we weten welke materiële levensstandaard - uitgedrukt in voldane behoeften - overeenstemt met deze inkomens-bedragen. Dit betekent dat we niet kunnen vertrouwen op de binnendoorweg, maar de lange en moeilijke weg moeten bewandelen: eerst een verzameling van basisbehoeften specificeren en vervolgens het inkomen schatten dat nodig is om die verzameling te realiseren. Dit inkomen zal uiteraard verschillen naargelang de vaardigheden en levensomstandigheden van personen.

Drie onderzoeksstrategieën kunnen bijdragen tot dit doel. In de eerste plaats, om te weten welke behoeften als fundamenteel of minimaal worden gezien in de huidige samenleving, zouden we de methode van de consensuele levensstandaard, ingevoerd door Mack en Lansley (1985), kunnen gebruiken en verder ontwikkelen. Dat betekent dat we moeten vragen welke activiteiten, goederen en diensten als noodzakelijk worden beschouwd, in die zin dat niemand ze zou moeten ontberen. Een vooronderstelling is hier dat er in de praktijk een direct verband is tussen het bezit van bepaalde goederen en de realisatie van bepaalde behoeften. Vanuit dit perspectief kunnen de keuze en formulering van de items in empirische enquêtes worden verbeterd.

De methode van de consensuele levensstandaard is waarschijnlijk ook zeer nuttig om een ruwe schatting te kunnen maken van de omvang en de maatschappelijke verdeling van armoede. Een belangrijk argument dat pleit voor deze methode is dat zij een aanzienlijke intuïtieve aantrekkingskracht blijkt te hebben voor een groot publiek. (Niet toevallig werd deze methode ontwikkeld voor een televisiedocumentaire.)

Inkomensgrenzen blijven echter nodig, al is het maar om het niveau van de sociale uitkeringen te kunnen beoordelen. In een tweede onderzoeksstrategie zouden we moeten trachten te schatten bij welke inkomensniveaus mensen met verscheidene kenmerken en in verscheidene gezinssituaties aan de basisbehoeften kunnen voldoen. Dit is waarschijnlijk een zeer moeilijke

opgave. Het onderzoek dat op dit terrein al gedaan is doet vermoeden dat de relatie tussen indicatoren van de feitelijke levensstandaard en het gezinsinkomen vrij zwak is. Dit is ongetwijfeld te wijten aan verschillende preferenties van mensen, maar ook aan het feit dat we niet alle relevante levensomstandigheden en vaardigheden van huishoudens kennen. Speciale diepte-enquêtes kunnen nodig zijn om die factoren te ontdekken. Zo kan het sociale netwerk van mensen een belangrijke determinant zijn. Het is onzeker of deze strategie snel resultaten zal opleveren, en zelfs dan zullen deze misschien onzeker en onnauwkeurig zijn.

Een derde onderzoeksstrategie om inkomensgrenzen te bepalen is mijns inziens kansrijker. Deze vertrekt van de benadering van de budgetnorm. Bij budgetnormen wordt een volledige en gedetailleerde korf van noodzakelijke goederen en diensten samengesteld, van al deze goederen en diensten wordt de prijs nagegaan, en vervolgens kan het totaal noodzakelijke budget worden berekend. Budgetnormen hebben het belangrijke voordeel dat ze heel concreet zijn, maar worden gehinderd door twee problemen. Het eerste is dat de keuze van goederen en diensten die in de korf gaan vaak arbitrair is. Het tweede en verwante probleem is dat de samenstelling van het resulterende budget aanzienlijk kan afwijken van de uitgavenpatronen van echte gezinnen. Het gebruik van subjectieve informatie zoals de consensuele levensstandaard methode zou de willekeur kunnen verminderen. In navolging van suggesties van Walker (1987), zou de samenstelling van het budget ook kunnen worden besproken in panels of ‘aandachtsgroepen’ die bestaan uit uit gewone maar geïnteresseerde leden van het publiek. Hun opinies en commentaren zouden de hele oefening minder arbitrair kunnen maken en ook een paar discrepanties tussen budgetnormen en reële uitgavenpatronen uit de wereld kunnen helpen. Een voorbeeld van een budgetnorm voor België wordt gegeven in Van den Bosch (1997); hoewel deze studie in veel opzichten beperkt is, liet zij zien dat deze benadering veelbelovend is.

De drie hier voorgestelde strategieën zouden elkaar kunnen ondersteunen, en hopelijk tot convergerende inkomensbedragen leiden. Het is duidelijk dat zij een programma vormen voor de middellange termijn. Op korte termijn zouden we de bestaande methoden kunnen blijven toepassen om een schatting te maken van de sociale percepties van het minimuminkomen. De SPL en de LPL zijn voor dit doel bruikbaar, zolang we de problemen en beperkingen die hierboven zijn aangegeven niet vergeten; deze methoden zijn immers goedkoop in termen van enquêtetijd, computergebruik en econometrische expertise.

Nochtans wordt dit doel misschien wel even goed, zo niet beter gediend door enquêtevragen in de geest van de methode van het consensuele minimum inkomen, b.v. *Welk inkomen heeft een gezin van twee volwassenen en twee kinderen minimaal nodig om juist rond te komen in deze stad of deze gemeente?* In dit geval moet men alleen het gemiddelde of de mediaan van de antwoorden berekenen. Om te vermijden dat mensen zich moeten uitspreken over situaties waarmee ze helemaal niet vertrouwd zijn, zou men de vraag die we juist hebben geformuleerd kunnen voorbehouden aan koppels met kinderen. Voor eenoudergezinnen, kinderloze koppels en alleenstaanden zouden gepaste herformuleringen van deze vraag kunnen worden gebruikt. Deze methode is technisch en conceptueel doodeenvoudig, en het is volledig duidelijk dat het

gemiddelde of de mediaan van de antwoorden niets anders voorstelt dan inderdaad, een gemiddelde of mediaan van sociale percepties van het minimuminkomen.

9. Conclusies

Armoedelijnen worden in feite gebruikt voor de volgende doeleinden:

- A) Bepaling van de omvang van de armoede in onze samenleving.
- B) Identificatie van groepen en categorieën die een hoog armoederisico lopen.
- C) Meting van de evolutie van de armoede over de tijd heen.
- D) Beoordeling of sociale uitkeringen voldoende hoog zijn om aan de armoede te kunnen ontsnappen.

Deze vier doelstellingen vormen alle onderdeel van het bredere kader van het onderzoek naar de doelmatigheid van het sociaal beleid, en dan vooral van de inkomenstransfers in de sociale zekerheid in ruime zin.

De verschillende doeleinden vereisen verschillende methoden.

- 1) Voor identificatie van risicogroepen en meting van evoluties (doelen B en C) zijn de subjectieve methoden onbetrouwbaar; met name fluctueren zij teveel over de tijd heen. Voor deze doeleinden zijn de relatieve methoden (d.w.z 50 percent van het gemiddelde inkomen) een geschikt onderzoeksinstrument.
- 2) Voor doeleinden A) en D) kunnen de relatieve methoden niet gebruikt worden, vanwege hun arbitraire karakter. Hiervoor is een maatschappelijk en wetenschappelijk gevalideerde armoedegrens nodig. De subjectieve methoden kunnen deze niet leveren, omdat niet duidelijk is aan welke levensstandaard mensen denken als zij vragen naar het minimuminkomen beantwoorden.
- 3) Om een ruwe schatting te maken van de omvang van de armoede in onze samenleving (doel A) is de consensuele levensstandaardmethode geschikt.
- 4) Om een maatschappelijk en wetenschappelijk gevalideerde armoedegrens te kunnen bepalen – nodig op zijn minst om de hoogte van de sociale uitkeringen te kunnen beoordelen – wordt voorgesteld om de budgetmethode verder uit te bouwen. Deze heeft het voordeel zeer concreet te zijn. Door bij de samenstelling van de korf van goederen en diensten rekening te houden met de resultaten van de consensuele levensstandaardmethode, en ook op andere manieren ‘leken’ erbij te betrekken, kan gewaarborgd worden dat de resulterende budgetnormen sociaal realistisch zijn.
- 5) Op korte termijn verdient het aanbeveling om een consensuele inkomensvraag in enquêtes op te nemen, om aldus een idee te krijgen van de sociale percepties van het minimuminkomen.

Bibliografie

- Callan, T. and Nolan, B. (1991), Concepts of Poverty and the Poverty Line, *Journal of Economic Surveys*, vol. 5 no. 3, pp. 243-261.
- Citro, C. and Michael, R., eds. (1995), *Measuring Poverty. A New Approach*, Washington D.C.: National Academy Press.
- Deleeck, H., Berghman, J., Van Heddegem, P., Vereycken, L. (1980), *De Sociale Zekerheid tussen Droom en Daad, Theorie, Onderzoek, Beleid*, Deventer and Antwerpen: Van Loghum Slaterus.
- Engbersen, G. (1991), Moderne armoede: feit en fictie. *Sociologische Gids*, vol. 37, no. 1, pp. 7-23.
- Hagenaars, A. (1985), *The Perception of Poverty*. Academisch Proefschrift, Universiteit van Leiden. Gepubliceerd 1986, Amsterdam: North-Holland.
- Halleröd, B., Bradshaw, J. and Holmes, H. (1997), Adapting the Consensual Definition of Poverty, in: Gordon, D. en Pantazis, C. (eds.), *Breadline Britain in the 1990's*. Aldershot: Ashgate.
- Jenkins, S. en Lambert, P. (1997), Three 'I's of poverty curves, with an analysis of UK poverty trends. *Oxford Economic Papers*, vol. 49, pp. 317-327.
- Kapteyn, A., en Wansbeek, T. (1985), The individual welfare function. A review. *Journal of Economic Psychology*, vol. 6, pp. 333-363.
- Mack, J. and Lansley, S. (1985), *Poor Britain*, London: George Allen and Unwin.
- Sen, A. (1985), *Commodities and capabilities* (Professor dr. P. Hennisman lectures in economics, theory, institutions, policy, 7). Amsterdam: North Holland.
- Sen, A. (1993), Capability and well-being. In: Sen en Nussbaum (1993), pp. 30-53.
- Sen, A. en Nussbaum, M., eds. (1993), *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Van den Bosch, K. (1993), Poverty measures in comparative research, in: Berghman, J. and Cantillon, B., *The European Face of Social Security, Essays in honour of Herman Deleeck*, Aldershot etc.: Avebury, pp. 3-23.
- Van den Bosch, K. (1997), *Wat heeft een gezin nodig om rond te komen? Budgetnormen voor drie type-gezinnen*, Berichten, Centrum voor Sociaal Beleid, Universiteit Antwerpen.
- Van den Bosch, K. (1999), *Identifying the Poor, Using Subjective and Consensual Measures*, Academisch proefschrift, Universiteit Antwerpen.
- Van den Bosch, K., Callan, T., Estivill, J., Hausman, P., Jeandidier, B., Muffels, R. en Yfantopoulos, J. (1993): A comparison of poverty in seven European countries and regions using subjective and relative measures, *Journal of Population Economics*, vol. 6, pp. 235-259.
- Van Praag, B. (1971), The Individual Welfare Function in Belgium: An Empirical Investigation., *European Economic Review*, vol. 2, pp. 227-269.
- Van Praag, B. (1993), The Relativity of the Welfare Concept, in: Sen en Nussbaum (1993).
- Walker, R. (1987), Consensual Approaches to the Definition of Poverty: Towards an Alternative Methodology, *Journal of Social Policy*, vol. 16, pp. 213-226.